

koncept vremena i celokupnog zbivanja koji bih, u najslobodnijem ali i najadekvatnijem izrazu, u konačnom efektu nazvao magijsko-mitskom vrteškom: sve stvari ponovo dolaze na svoje mesto i traju u svojoj identičnosti kao da se ništa ne menja, kao da smo na kraju stigli ponovo na sám početak, ili kao da se neprekidno dešava *ISTO*. Pred sam kraj romana, stranica ili dve pre završetka, slika zbivanja je ista kao i na početku, ali s jednom neumitnom razlikom: dok su u ranjem narativnom proticanju pojedini elementi romaneskog prostora nizani u tkuvi po principu *ISTOVREMENOG ZBIVANJA* ili *POSTUPNOG UVODIĆA* u romaneski prostor, te su tako ostajali rastureni u narativnom tečenju, istovremeno i čvrsto međusobno zglobljeni (jer iz jednog mitskog izvořišta i dramskog središta) i s rastresitom strukturu (jer je temporalno proticanje naracije dato u dvostrukoj ravni: kao istovremeno i postupno zbivanje), sada se, na kraju naracije, svih ti elementi ili tipske slike zbivanja okupljaju i zbijaju u jednu ravan. Dok je ukupna slika ranije bila data u delovima, sada se delovi daju kao jedinstvena celina, kao slika celine koja je skraćivanjem dobila snagu sažetosti, punoće i jednovremenosti.

Ovim postupkom zbivanje je s vremenskog prebačeno na prostorni plan, vreme i prostor se izjednačuju, ceo prizor dobija nešto od pozorišne igre, kao kad se na završetku drame svi glumci pojave pred zavesom baš kao da se stvarno ništa nije desilo, kao da je sve ostalo isto. Ovde se to isto postiže jednovremenim, skraćenim ponavljanjem onog što je u svakom pojedinačnom udesu najvažnije, tipska suština zbivanja se petrificira u svakoj pojedinačnoj slici udesa, time je arhetipska sadržina izbila na videlo, stvoreni su trajni modeli ponavljanja, a postupak govori o večitosti i neizmenljivosti ljudskog udesa.

U svoje romaneskno tkivo pisac unosi i sasvim moderne akcente: intonaciju besmisla koji ilustruju ponašanje i dijalazi između dvojice seoskih vagabunda, Petra i Jovana, čija se storijsa provlači gotovo kroz celo tkivo romana proneseci gotovo na eksplisitran način filozofiju životnog apsurda. Duhovna fisionomija ovih likova nastala je kao rezultat ukrštanja romantičnog i iracionalnog, njihovo klošarsko lenčenje predstavlja, u stvari, spontanu reakciju na doživljaj života kao apsurda.

Pošmatrana kroz fabulu i radnju, cela priča se odvija na poledini dva događaja, koji nisu slučajno dovedeni u vezu: svadba i sahrana. Oba ova događaja služe za to da relativizuju i uravnoteže ljudsku obest i zasplesjenu, fanatizovanu narcisoidnost, u kojoj čovek gubi osjećanje prave srazmere i svoj banal-

iracionalno i mitski doživljava kao večno sadašnje, kao neprolazni trenutak zadovoljenja. Paralelizmom zbivanja, odnosno naizmeničnim i uporednim slikanjem prizora svadbenog bahana i ponašanja grobarske družine, pisac neprekidno izvlači ironično-grotesknu liniju baroknog tipa, jer neosetno podseća čitaoca na svu iluzornost pijanke i gozbe, koja bi trebala da znači, u svom mitskom jeziku, večno posvećenje života i njegove neuništivosti. Svadbarski bahanal treba da priguši komičnu situaciju u kojoj se pokazuje da je ženik nezreo muškarac i da je magijsko oplodenje i mitsko posvećenje života kroz brak na komičan način dovedeno u pitanje: ženik beži od mlade i ložnice!

Iako se svadba i sahrana zbivaju simultano na dva mesta, u jednom trenutku kao da se brišu razlike, pa sve dobija sumorni preliv podjednakog besmisla: na čudesan i groteskan način dolazi do dodira i prožimanja ova dva ceremonijala, sahrane i svadbe, i mrtvo telo određeno za pogreb za trenutak kao da preuzima ulogu svadbarskog poklona!

To je najviši trenutak zbijanja, jer otvara mitsku dimenziju stvarnosti u kojoj se ukrštaju dva semantička toka, groteskni i magijski: u prastarim kultovima i mitovima smrt je zalog za novo bujanje života, koji bi ovde trebalo da uvenča i magijski posveti svadbu.

To je, međutim, samo iluzija, jer je trenutak varljiv s obzirom na stvarnu situaciju (ponašanje ženika). Zato ovaj trenutak samo potencijalno otvara mitsku dimenziju zbijanja, da se cdmal potom ospe u brutalnu stvarnost koja ne dopušta mitsko posvećenje smrti i istovremeno onemogućuje magijsku vezu ženika i mlade, vraćajući njihov odnos onome čemu stvarno i pripada: jalovom, promašenom, komičnom.

Oba ova kruga zbijanja, koja ispunjavaju romaneskni prostor i sačinjavaju dva bitna toka njegovog smisla svojom dinamičnom staticnošću (zbijanje se nikako ne privodi svome ispunjenju, nego se neprekidno reprodukuje, uz sve obilje pojedinačnih varijacija, u istoj tački nezavršenog smisla, tako da ima karakter večnog cikličnog kretanja, simbolički i slikovito potvrđen sintetskim pregledom osnovnih zbijanja na kraju romana, uhvaćenim u jednom staticnom preseku večno-istog događanja) imaju još jednu značenjsku ulogu: simbolizuju životnu dinamiku kao apsurd.

Tako ideju o jalovosti u životu upotpunjava i nadilazi idea o njegovom besmislu.

proza polja

Životopis

ranko risojević

III
(epilog s nepoznatim)

Put je dobar, bez mnogo prašine, ali suv. Na njemu je Todor opet sam sa sobom, kao da se враća onog istog dana kada je došao, kao da razmaka između ta dva događaja uopšte nije bilo. Sada se nešto okončalo, dio života koji ga više ne zanima, ne opsegda više njegove misli. Svega se jasno sjeća, zna kako je sve počelo, ostalo već blijeđi. Sada je opet na onome mjestu odakle je skrenuo, ide tamo kuda mora ići. Put je dobar, iako je dan siv. Kao da će kiša zaromoriti sa svih strana, beskrajna jesenja kiša spremna da spere njegove trageve na ovom putu. Todor osjeća na svoje dlanu dršku običnog glogovog štapa, na ledima ranac — on je putnik povratnik. Ispred sebe vidi šumu. Tamo ide. Zna, sada je šuma samo prijeteća nejasna crnina na obzoru, ali između stabala može se proći u unutrašnjost. A tamo nije potpuno tamno, tama se seli dalje, uvijek dalje. Ko-

rača snažno i vedro, korak ga razveseljava. Ne osjeća godine, misli samo na jedno, na hodanje. Pružiti slobodno korak i ići, u beskraj. Ne treba trčati, korak mora biti odmjeren i siguran, oslonac na zemlju staljan. Da se osjeti kako zemlja daje snagu onome koji uživa u koračanju.

Šuma je već bliza, ali dan se polako nagnje, još malo i svjetlost će iscuriti. Veče se prikrada drsko. Daleki glasovi govore o smiraju, stoka se vraća sa ispaše, djeca se dozivaju i na sav glas pjevaju slobodne momačke pjesme: »Daj mi mala, a šta će ti biti...« Klepetuše se dozivaju i dogovaraju kako da provedu noć zajedno. Nebo se spustilo bliže zemlji kao da je i ono usamljeno, putnik osjeća njegovu težinu na plećima. Kao da će odjednom razvezati na šavovima i linuti ogromnu vodurinu. Todor se ne brine, on osjeća šumu kojoj se prikučio i ona mu donosi spokojstvo i sigurnost. Ne treba žuriti, ravnomjernim koračom već će stići. Jer šuma ne može da ode sa svog mjestra, ranije ili kasnije oni će se susresti.

I sreli su se. Prva stabla već su tu, nad Todom; mrak je učinio svoje. Naziru se debla, prolaz između njih, ali putnik svoj položaj teško može da odredi. On tada počinje da luta. Luta svojim snom i svojim mislima. Usplahiri se ako ima određeni cilj. Todor nije umoran, njega su tabani zvali na put, on je nastavljao da korača. Pod sobom je osjećao moketu šumske zemlje, humus se ugibao, mahovina se prisno privjala uz gležnjeve. Više nije moglo biti riječi o pravom putu, čak ni o stazi. Todor se nije obazirao na to. On je znao da tamo kuda ide ne vodi izgrađeni put, čak niti jedna obična staza. Treba kroz šumu, kroz staru, duboku šumu, pustiti da ga vodi instinkti, kao što vodi ptice selice ili jegulje u praroditeljsku vodu. Potpuno se opustiti i koračati, ići mirno, na izgled nasumice, ali, u stvari, prema jednom pravom cilju. Tamo je njegov gost, ili sada domaćin!

Noć je zvjezdana, iznad grana je svod. Drukčiji svod od onoga koji je gledao tamo u selu, ovo je ponovo njegovo nebo,

poznato mu odavna. Ponovo se sjeća noći koje je provodio ležeći na mahovini pod nekim stablom. Slušao je glasove šumske životinja, prepoznavao ih, nekim i odgovarao. S jedne se strane obično javljači čuk, s druge sova jejina. Kao po dogovoru, naizmjenično, čuk-jejina, čuk — jejina. Njihovi su glasovi jasni i Todoru pristi. Ne plasi ih se, oni su poput sudbine. Ponovo ih čuje, čuk, eno njegovog huka, sada je već jejinu.

Todor dobro vidi prolaze između drveća, ne nalijeće na stabla. Za čovjeka s njegovim iškustvom sve je sasvim prirodno. Šuma je čista, bez špiraža, bez šikare, samo visoko drveće, sa širokim i moćnim stablima, koja traže dosta slobodnog prostora oko sebe. Pod njima nema mjesta za drugo drvo, samo nešto kržljave trave i šumske mahovine tu uspijeva da se održi.

Todor je još lak, ne osjeća nikakav teret na plećima, iako je već u godinama kad se ljudi lako umaraju, sav je tamo naprijed. A tamo se ukazuje napokon svjetlo. Crveno je, nije zvijezda. Todor je u nedoumici. Osjeća da to nije svjetlo njegove kuće, ona je dalje, sigurno već u dubokom mraku, ovo je nešto drugo, nepoznato. Ipak, korača dalje, treba vidjeti šta ono osvijetljava, jer svjetlo uvijek znači život, a njega privlači šumski život. Nije dugo video ni osjetio život oko sebe, onakav kakav je vodio u šumi, davno, prije nego što je upoznao Plavog čovjeka i djevojku. Bez svjetla, čovjek je sam sa sobom, a Todoru je bilo dobro poznato kako samoča završava. Desi se čežnja i drugo biće, polje, životi, djeca. Život van sebe, tek kasnije se osvijetiš i poželiš povratak. Kao da iz sebe isjecaš jedan dio tijela. Osjeća se, iako ne boli previše. Todor ništa ne krije od samoga sebe. Odlaženje mora boljeti. Ali je tu, s njim se mora živjeti. Kad duša osjeti svoj ranjeni život, njoj se mora pomoći, pitanje je samo vremena kada će se sve ostvariti. Što prije, to bolje, što prije, tim manji bol.

Ono jedno svjetlo i nije jedino. Tu je izgleda kuća, kroz prozore život se predaje tajanstvu šume. Čuje se i pas, on osjeća

putnika. Todor ga ne voli i stao je. Nasloño se na drvo i razmišlja. Zapravo, zna da bi trebalo ići dalje, obići ovu kuću gdje ništa nije za njega, ali je već neki čovjek pred njim. Od njega se ne može pobjeći. On mu se ponizno klanja, kao sluga iz nekog drugog vremena, i pokazuje mu da krene naprijed. Sada se ne može odstupiti. Čovjek je poslan da Todoru doveđe. Utegnut u uniformu, onizak, kao lopta valja se pred Todorom. Čuti, njegovo nije da govoriti. Čiji je to glasnici? U mračnoj šumi, pred nepoznatom kućom?

Kuća je velika, u tami se teško mogu vidjeti njenе stvarne granice, ali Todor je uočio hrastova vrata s gvozdenim alkama. Kroz njih se ulazi u dvorište, zapravo u prolaz do dvorišta. Okolo dvorišta je kuća. Sa svih se strana savila oko svog dvorišta, da ga čuva. U sredini je bunar. A voda se ovdje čuva, potok je za zvjeri, na kojem ne bi i ljudi mogli pitati. Ali ljudi vole svoju vodu, zato je čuvaju. Čovjek pokazuje Todoru vrata, otvara ih i propušta ga unutra. Svjetlost ispunjava oči novom bjeličastom tamom, zatim se ublaži.

U sredini je sto, ogroman hrastov sto, sa strane stolice. Za stolom sjedi samo jedan čovjek. On je nalakćen i glavu drži u šakama. Todor je obazriv i čuti. Ceka. Čovjek u uniformi već je izišao. Njegovo, izgleda, nije da bude prisutan pri razgovoru. Gdje se još tako živi?

Čovjek je još uvijek nalakćen, čuti, obrvan svojim mislima, izgleda. Misli su sigurno strašne, poput udaraca od kojih se teško uspraviti. Todor sjeda na stolicu, ne uzneniravajući svoga domaćina, jer tako samo domaćin razmišlja u svojoj kući. Da li je njega Todor sanjao? Vrijeme savsim sporo prolazi. Ali prolazi. Napokon je čovjek progovorio, ne dižući glavu, glasom pozname zvučnosti, dubokim glasom koji stiže ispod stola, ili čak ispod poda, glasom nekog nepoznatog svijeta. Kad se jednom čuje taj glas, više se nema šta reći. Sa svim je gotovo!

— Dobro se sjećam dana kada ste otišli iz šume. Vidio sam vas kada ste protrecali. Bio sam slučajno izišao, u lov s prijateljima. Prošao si žurno za njom i nisi video nikoga od nas. Uostalom, mi se ne javljamo tako često, nikome. Ona za kojom si trčao bila je jača od mene. Nisam se zatčudio. Oni, kojima se pokažem takođe se više ne čude. Nemaju vremena za čudjenje.

Todor čuti, njega ne zanima priča koju sluša. Takvo mu je znanje nekorisno.

— Bila je noć kada je ona ovdje došla. Sjedila je na istom mjestu gdje ti sada sjediš, vesela, unijela je bila suviše veselosti u ovu kuću kojoj veselost nikada nije bila bliska. Odmah sam bio pomislio na tebe. Trebalo ti je radosti, zar ne. Znao sam da radiš, da si vrijedan. Obavljao si poštano svoj posao. Bio si sam, o tome sam mislio. A ona je sjedila ovdje kod mene, nepotrebitno trošeći svoj smijeh. Meni nije bio potreban, kao što ne treba sada tebi. Odmah sam pomislio na tebe, i tražio sam pogodan način da joj kažem kuda treba ići. Gledao sam njene uzvijene obrve i oble jagodice, koliko samo života, a video tebe, gdje sâm u svojoj sobi, nadvijen nad kotlić, spremas večeru. Samućeš, u stvari, od djetinjstva.

Čovjek ponovo učuta, ne dižući glavu. Kao omama lebjdjele su njegove riječi u sobi. Tadora su ipak okrepile posljice puta koji mu je odjednom izgledao naporan. Jer, prešao je liniju koju je trebalo preći, ovo je sada drugi svijet. A čovjek pred njim govori o stvarima koje bi mogle prenasti u ono što mu je potrebno.

— Poslao sam je bio tebi, jer je tako trebalo. Zašto si onda otišao od nje? Šta tražiš sada ovdje? Preduhitrio si me, nisam te zvao.

Todor je sada bolje zagledao čovjeka za stolom. Primjećivao je da ovaj nije visok i da ima zapuštenu bradu na mršavoj donjoj vilici. Odijelo mu je bilo veoma ured-

no i otmjeno, ali i veoma staro. Kao da je skinuto s nekoga ko je živio veoma dugo i njemu ga ostavio u amanet. Odijelo i nešto još, možda.

— Ja imam prava da govorim s tobom. Sada ćeš spavati. Ne plasi se, niko te neće prisiljavati da činiš nešto što sâm ne bi htio. Samo, ti sada nemaš volje, ona tek treba da se javi. Da se javi ponovo, ako može. Tvoja je volja sišla na nultu podiok svijesti. Mislim da nećeš nikuda, ali te ne prisiljavam da tako odlučiš.

Ponovo se pojavi onaj isti livrejisan čovjek, miran i dostojarstven, na njegovom se licu nije moglo vidjeti kakav posao obavlja, on pokaza rukom Todoru da ga slijedi, a sam podje naprijed. Čovjek za stolom nije podigao glavu, ni na pozdrav, on je, zadubljen u svoje misli, ostao jednako nepristupačan.

Todor je ponovo prošao preko dvorišta, pogledao ovlaš veliki kesten koji je u svom hladu čuvalo bunar, i kameni sto, sve to zaokružio jednim pogledom i izgubio se na suprotnoj strani, u vratima iza kojih su slijedile stepenice. Pomiclio je na društvo koje zasjedne ljeti za sto u dvorištu, piće vino, razgovara, ili pjeva. Uspinjali su se zavojitim stepenicama. Todor je osjetio da više ne zna kuda je pošao i da je ovo prilika da to odredi. Uspinjući se za svojim vodičem, gubio je pojam o prostoru, više nije znao gdje su osnovne strane svijeta. Ponovo je bio sam, kao tačka u koju je svjetlost prodirala kroz prozorčić ispod stropa.

— Čija je ovo kuća, zapravo? — upitao je svog vodiča.

Livrejisan sluga je za sobom zatvorio vrata, ne udostojivši ga ni pozdrava. Ostavši sam, Todor je sjeo na malu stolicu, pokraj isto tako malog stola, naslonio se na nj i čutao. U svemu ovome bilo je suviše neočekivanog, iako je on očekivao neobične stvari, iako je morao znati da ide i traži neočekivano, jer put kojim je krenuo bijaše izvor neočekivanosti. Neočekivanost je uvijek u prošlosti. Dručiće se ne može putovati. Možda bi bez toga bio razočaran, uprtio prtljag i vratio se kući, ženi i djeci. Sada je imao razlog za ostanak, bio je i trebalo je da razmisli. Kao da na terazije stavila dvije hrpe i mjeri koja će prevagnuti, tako je on sada morao da čini. Na jednoj strani sve je bilo jasno i odmjerno, žena, djeca, kuća i posjed oko kuće, na drugoj neki lik neviđen još, nečije prisustvo. Iza toga više nema ništa.

Nalakćen na sto, čekao je da svjetlost napokon dođe u sobu, da se razbije osjećaj odvojenosti. Kao da ga je za ruke uhvatila

samoča i sjedi s njim, ne misleći da bi bilo bolje leći i odmoriti se. Osjećao je njene užasno tople ruke, oznojene, gotovo bolesničke dlane. Da, samoča se plašila smrти što se protezala u Todoru, ali on je znao da će se njih dvije izmiriti. Još koji dan, možda i manje, i sve će biti gotovo. Biće slobodan i tada će mu sve biti jasno.

Todora pritiše nešto na sljepoočnicama, za tjemenom, i glava mu se spušta prema stolu. Okrijepiti se ipak treba. On se svali u san, kao vrča u podrum.

Zora je uvijek novi znak. Završen je jedan dio života, objavljuje se novo rađanje. Mijenjati se više ne može, ništa dopunjavati. Ali novi dan ne može uništiti punoču prethodnog koji je unutra, skupljan u duši. Kad imaš pred sobom dobar dan, dobru svjetlost, svaka ti je misao jasnija, treba samo da zahvatиш rukom tu pjenušavost i da stvaraš nove događaje.

Todor će se uskoro pokrenuti i reći onom čovjeku šta želi i kuda se zaputio. Zapjenušenost svjetlosti zapravo je u njemu, radosna kao tek procvala grana drveta koje je dugi i strpljivo čekalo svoj čas. O drveću bi Todor mogao mnogo da priča, ništa nije zaboravio. Iznenada, po njemu su se osule cvijetne bobice, prava radost cvjetanja. Ni o čemu drugom tada se ne razmišlja, lebdi se u tom međuprostoru, u stanju dugine raspršenosti. Kao da je on sâm boja koju je vješt slikar spremio za još nenapravljenu sliku, za sliku koja nije još ni započeta stvarno, iako će jednom nastati. Prolazak svjetlosti kroz prozor i njen trag na podu, zahvatanje jednog dijela stola na kojem je bokal s vodom, prolazak kroz bokal i obasjavanje tijela vode — slika iz djetinjstva.

Da li je ovo zatvor ili azil? Ko je imao prava da ga usužnji, da mu uskrati slobodu koračanja po šumi za kojom je toliko žudio u posljednje vrijeme? Taj čovjek od sinoć bio mu je još uvijek neznan; onako nalakćen u svojoj sobi, izgledao je sve više nestvarno. Fantom mašte, ili...? Istina, sada u nekoj sobi, u koju dolazi svjetlost kroz prozor postavljen negostoljubivo, sjedi on, Todor, povratnik u šumu. Kroz taj prozor može vidjeti samo malo granja i azur. Ova soba je stvarna, sigurno je stvarna i kuća u kojoj je, ako je stvaran on sam, koji sada sjedi i mozga, ali kako da zna da li je stvarna šuma ako je ne vidi?

Prije nije razmišljao ovako. Njegove su misli bile usmjerene ka jednostavnijim stvarima, koje nije trebalo mnogo ispitivati, bilo o šumi, o šumskim žiteljima; ili, kasnije, o polju i porodicu. Uvijek je znao da će mu se neznana stvar sama objaviti, brzo i neophodno. Ovo sada jeste nešto novo. Sta se s njim događa? Zanočio je u nečijoj kući i govorio izgleda s njenum vlasnikom, krajnje intimno, gotovo porodično! Da li je zista tako?

Zatim je sve misli odagnao od sebe, bili su jalove, na njih trenutno nije mogao da pronade dobre odgovore. Kasnije će sve da se samo razjasni, kao što se uvijek razjašnjava. Ako postoji taj čovjek, gospodar ove kuće — šumskog dvorca izgleda — ponovo će ga susresti, ako ne postoji, otići će; ali prije toga, svakako, znaće nešto više o ovoj sobi, o svemu što ga okružuje. Nije valjda mrtvačnica! Ili jeste?

Vrata su se otvorila, nečujno, tako da je Todor ugledao sinočnjeg slugu tek kad je vaj, stupivši u obasjani dio sobe, progovorio.

Gospodaru je žao što svog uvaženog gosta ne može pozvati na zajednički doručak, već će mu se servirati u sobi. Isto tako, žao mu je što ga neće primiti ni na ručak, ni na večeru, a to će, izvjesno je, ostati tako i narednih dana. Za to vrijeme Todor će razmišljati o sebi i u njemu će da sazore njegove misli. Nije potrebno da žuri, poručuje gospodar, vrijeme više nema značaja za Tadora, on je prešao s druge strane. A kako je inače otišao od svoje kuće, njegova žurba ne bi ničim bila opravdana. Čovjeku koji je iskusio život, takve

stvari ne bi smjele da se dogode. Tako reče njegov gospodar u plemenitoj brizi za svoga gosta, koji sada može po volji rasporediti svoje dugo vrijeme i misliti.

Izlazeći, čovjek još reče ako se Todor ipak zaželi društva, dobitće društvo koje će mu u tom trenutku najbolje da odgovara.

Doručak je Todoru prispio na isti tihi način, i kada su se vrata zatvorila iza služe, on je počeo brzo jesti, prelazeći s jedne na drugu posudu, u čudu sred tog preobilja, ne znajući šta prvo treba a što potom. Hitao je od jednog zalogaja ka drugom, preskačući poneku činiju, ubacivao u sebe, slagao u utrobu hranu kao da slaže dryfa za zimu. Više nije mogao, iako nije osjećao sitost.

Pozlilo mu je, obazreo se oko sebe, u ulu pronašao kiblu i povratio sve što je pojeo. Nije tu da jede, već da misli. U životu je dovoljno jeo, na svoj način, da bi radio. Ovdje je da misli i da živi od tih misli, kao što vjernici žive od riječi Gospodnje a ne od jela.

Ponovo se pred Todom postavi bijeli zid razmišljanja, zid na kojem je trebalo naporom volje iscrpati plan dosadašnjeg života, i na tom planu pronaći pravi put, izlaz iz labyrintha, kuću u koju će da zatvori svoje mrtvo tijelo. Sve što je bilo, sada je samo niz slika kojih se treba sjetiti, ništa više. Drugi žive, i oni su zasebni svjetovi, sada se radi o njemu. Zapravo, nikada se ranije nije radilo isključivo o njemu.

Možda bi napokon trebao nešto pozeljeti, iskušati tu stvarnost želja i ostvarenja. Recimo, psa koji bi sjedio tu pred njim i posmatrao ga. I tek što se približi vratima, sluga je već tu. Todor se začudio savršenoj jednostavnosti kuće.

— Napokon ste se sjetili, gospodine, je li? Strpite se samo malo, prisjednite još koliko tren, gutljaj vode otisnite niz grlo, ili vrčina »malvazije«, a pas će odmah pristići. Ne, nisu potrebni nikakvi detalji, u pitanju je određeni pas, sve se ovdje zna. Ovo je takva kuća, gospodine, u kojoj se čovjek sječe sebe.

Todor se vrati nasred sobe s novim svežnjem misli. Ovdje, dakle, mora da postoji dosta pasa, i to ne običnih već rasnih. Tu su dugonogi goniči, kratkonogi jazavičari, možda pokoji terijer, ali Todor želi vidraša. Možda bi ga pogladio po dlaci. Gledao bi njegovu pametnu njušku i pomalo ga milovao. Eto, takvog psa nikada nije imao, zato ga želi. Hrvoti su nešto drugo, Todor ih nikada nije volio.

Vrata se otvorile i pas je tu, snažan, mali, duge dlake. Vidraš! Sluga odmah izade, a pas ka Todoru, onjuši ga i sjede spokojno uz sto. Još jednom pogleda Tadora u oči svojim tužnim pogledom, zatim spusti glavu na prednje šape i umiri se.

— Volio bih da ti znam ime — reče Todor nerazumnoj životinji poslije dugog čutanja.

Nije bilo odgovora. Pas čak i ne pogleda ponovo Tadora.

Bila je neka rijeka u blizini, zar ne, možda prije potoka. Tako nekako, između potoka i rijeke. Tu je bilo vidri. Ponekad sam ih viđao, žalio sam tada što nemam takvog psa kao što si ti. Pomagao bi mi da neku ulovimo. Možda bi me od samog ulova više veselilo tvoje plivanje, uživanje u lovu. Jer, ti svakako u tome uživaš, pošto je tako udesila priroda. Bacivši se s obale, ideš hrabro protiv vodene struje, zgrabiš vidru za rep snažnim zubima, komično, je li...

Pas gleda Tadora pravo u oči. Pogled ljudski, otvoreni, čak nije ni umiljat. Možda samo prijateljski. Iza njega je razumijevanje.

— Ne govori tako smušeno, Todore — reče pas. — Ti si možda zaboravio, možda nisi shvatao kako je stvarno bilo. Ja se toga sjećam i ispričaću ti. Zato sam ovdje. Ali me ne prekidaj. Ako me prekineš, neću moći da nastavim. Tako, samo me gledaj. To je lako, zar ne! Vidiš me kao i ja tebe. Ja vidiš tu još nešto, kao na tarabama nacrtanu tvoju crtariju. Prijе svega, jedno dvorište okruženo visokim kućama, koje su sive i opasane brojnim ružnim balkonima.

Na tim se balkonima suši veš, veliki bijelučasti čaršavi umrlni mokracom i vremeno. A iz dimnjaka, kao rahitično kuće, strovaljuje se dim i arlaucu na sve nas. Ujutro, naročito zimi, jedva se moglo izdržati. Tada sam se uvlačio u hodnik i tu se odmarao. Poneko bi me u prolazu nagazio, ponekad slučajno, češće namjerno, ali svakako bez zlobe, dok si me ti — i tu te spominjam prvi put — uvodio u predsjoblje i hranio. Čini mi se da twoj roditelji nisu bili protivni tome. Možda im je bilo i milo što si tako duševan. Jer ljudi to tako zovu, zar ne! Ona je u očima i odmah se vidi, ta duševnost i dobrota. Poneko je još između, ali uglavnom se zna je li čovjek dobar ili nije. Za mene, ti si bio dobar, tako mali, bio si dobar. Ostali, isto tako mali, bili su zli. Da, da, to ne treba da te čudi. Saginjao si se do mene i potezao me čas na jednu čas na drugu stranu. Bila mi je prijatna ta twoja zaokupljenost mnome. Tu nije bilo ničega što bi se moglo nazvati mučenjem, ne, činio si to najdobronamjernije. Čak si me ponekad uvlačio i u sobu. Naravno, ja sam se tome opirao, nešto iz straha, nešto iz saznanja da se to ne može dopasti twojim roditeljima. A njihova ljutnja uništila bi naše prijateljstvo. Ovirao sam se, a ti si se ljetio. Šta sam drugo mogao nego da popustim. Volio sam tada da se pribijem uz twoju nogu, da i mene mičeš dok se krećeš. Bio je to mali lopovluk, je li, ali bezazlen.

Pas vidraš začuti, zagledan u prostor. Tamo je neka ptica, golub izgleda. Todor prilazi prozoru, jer golub tu nije slučajno, treba otvoriti prozor, pustiti ga unutra. Možda traži hranu! Ipak, napolju je divno vrijeme, hrane ima na sve strane. Treba je samo uzeti. Možda je golub pismonoš? Možda ima poruku za njega? Ali od koga? I baš da zna da je Todor ovdje? Ipak, prozor nije zakovan. Golub ne bježi, ne plasi se, nije nestraljiv. Da se ne radi o golubu, moglo bi se govoriti o njegovom samopouzdanju. A to zbujuje. Todor više nije siguran ni u stvari. Možda je isto neobičan, možda će i on progovoriti. Todoru bi više iznenadilo da golub ne govoriti nego da govoriti. Ali golub čuti, smjestivši se na stolu. Zato pas vidraš nastavlja svoju priču.

— Slijede nepovezani događaji, možda i nevažni. Ni vremenski, ni prostorno, oni se ne drže nikakvih zakonitosti. Ja ih vidi, tu su preda mnom, iskoče iz tame kao šinteri i obvladaju mnome. Da, baš kao šinteri. Naoružani su činjenicama, neoborivim dokazima, i ja moram da im se predam u ruke. Svaki otpor bio bi besmislen. Oni više ne razumiju, stvoreni su da vladaju. Jeste, vladali su i sada se ponavljaju. Nepravda! Ako su oni već vladali, trebalo bi sada mi da vladamo. Da ih prekrojimo. Ali to se neće desiti. Nekome je to lako, znam dobro. Na njega događaji koji su prošli nemaju nikakvog uticaja, dok se plasi onih koji su u toku ili koji će tek možda jednom prisjetiti na teretu stanicu. Takav se uviđeči onome što čeprika po svojoj prošlosti. Pita se, čemu to? Jer on pre kraja prošlosti kako mu odgovara, svoje greške pretvara u savršeno pametne poteze. Šareni život pun ljepote i sopstvenih dinamičnih zasluga. Ali to za nas nije važno. Nama je namijenjena druga vreća mogućnosti. Vreća je šuplja, i one već ispadaju. Ne prekidaj me, Todore, rekao sam ti već jednom.

Znam da si bio dječak, to si već čuo. Dječaci plaču tih, neutješno, iz dubine. Sav si se tresao, jer si želio da odes. Bio sam uz tebe i svega se sjećam dobro. Jednom si me rukom dragao po vratu, iz navike, ali i to mi je prijalo. Osjećao sam twoje prste, znao sam ih dobro, njihov dodir upio se bio u moju kožu kao što se miris upija u krvno olinjalo, propalo. Todor s napornim skide svoj kaput i pokri ga. Živio je dok mu nije otkrio svoju priču. Više nije imao razloga da traje, da se protivi sjajnim prirodnim zakonima.

Golub je sjedio na stolu, mirno, njegova je glava počivala na lijepim gradima. Ne, on je spavao. Bio je još živ, ali pera su mu već ispadala. Stario je naglo, sušio se i smanjivao. Nije se ni probudio, samo je promrsio:

— Plače mi se, Todore, a ne mogu, nemam više suza.

Si govorio. Vidio sam twoje zamišljene oči, klimnuo si glavom u znak potvrđivanja svojih riječi. Da, uvrijedili su me, rekao si, ali oni ne znaju. To je za njih svakodnevna stvar, oni uviđek nekoga vrijeđaju. Bio si dječak, a govorio si tako. Zamisljen, sjedio si uplakan i dragao me po vratu, htio otići, a nisi odlazio. Onda je bila počela neka kišica. Sasvim sitno romorila je već i trebalo je da se sklonimo, kada si rekao da i drugi tako govorile a ne samo twoji roditelji. Čak kažu da to i nisu, mada u šali. Tako si rekao, čak kažu da oni to nisu. Oko toga su se smijali, mislio si da su bili pjeni. Otac je povraćao, a majka sjedila pokraj otvorenog prozora. Ranije ništa slično nisi bio čuo. Zašto su to rekli, pitao si me, a ja nisam znao stvarno zašto. Kada su se otijeznili, više nisi mogao da zaboraviš. Od ljudi treba otici, tako si rekao. I onda si želio da odes. Biti kraj nekoga ko ti nije majka, zaista nije imalo smisla. Jer, i kad te grli, znaš da je ona neka druga, žena čiji nisi dio, ona koja je došla poslije tvoga rođenja. Vidiš, ovo me zamara, ali ja se sjećam tvoj pogleda, tvoj plaća, čak i plaća. Ne, nema tu ništa neobično. Prirodno je što si plakao. Ali kasnije si prestao, neko je još gore na balkonu jecao, visoko, nisam mogao da odredim otkuda stiže taj jecaj. Opet se radilo o dječačkom plaku i to je malo umirilo. Nisi sam plakao, iako si bio sam.

Slika oblječne noći, najstrašnija od svih kojih se sjećam. Slušao sam zavijanje pasa lutalica, bilo ih je mnogo tokom rata. Bio je februar, čini mi se, mačke su vladale krovovima a psi dvorištem. U kuhinji su bljeskale twoje oči. Nisi spavao, lupanje je bilo toliko dosadno da nas je držalo budne. Otvorio si kuhinjsku vrata, prišao sobnim, nezavorenim. Tvoj otac, onaj što ga više nisi nazivao ocem, držao je njemačkog vojnika oko pasa i rukom tražio njegov revolver. Ali twoja majka, koju nisi više nazivao majkom, prišla je tvojmu ocu iza ledala i udarila ga nečim teškim po vratu. Dugo je padao i, prije nego što je glavom udario u pod, dočekala ga je vojnikova čizma — glava je poskočila i udarila u zid, kao lopta ispunjena piljevinom.

U mraku se jedva nešto videlo. Nijemac je i dalje čizmama udarao tvoj oca.

Ali ti više nisi mogao da gledaš. Preletio si preko dvorišta i nestao. Više te nisam vidiš.

Ostao sam u dvorištu koje nisam mogao da napustim. Ponekad, noću, osluškivao sam udaljene pozive, nadajući se tvojem povratku. Da si me bio pozvao, slijedio bih te ipak. Ali ti više nisi bio isti, od te noći.

Tišinu više nisi nije remetilo. Todor je pogledom tražio svog prijatelja iz djetinjstva. Ali pod stolom je ležao mrtav pas. Više nije bilo onog vidraša sjajne dlake, ovom je krvno olinjalo, propalo. Todor s napornim skide svoj kaput i pokri ga. Živio je dok mu nije otkrio svoju priču. Više nije imao razloga da traje, da se protivi sjajnim prirodnim zakonima.

Golub je sjedio na stolu, mirno, njegova je glava počivala na lijepim gradima. Ne, on je spavao. Bio je još živ, ali pera su mu već ispadala. Stario je naglo, sušio se i smanjivao. Nije se ni probudio, samo je promrsio:

— Plače mi se, Todore, a ne mogu, nemam više suza.

Ni Todor nije mogao da plače. U njemu nije bilo više nikakve tečnosti, ni krvi, ni suza. Smanjen, sjedio je u fotelji, zagledan u sto na kojem više nisi nije video. U posljednjem trenutku svijesti učinilo mu se da je potpuno ocrtao svoj život, ali da je plan, kao povučeni stolnjak, skliznuo sa stola i rasuo se prije nego što je pao na zemlju.

Sluga je otvorio vrata.

— Koliko smrada u toj sobi — reče. — Uvijek okružen mrtvacima, u ovoj kući, nikako da i sam umrem.